

ANTIKA EHF 2019

Æsustaðir

Fornleifaskráning vegna deiliskipulags

Ragnheiður Traustadóttir og Margrét Valmundsdóttir

Forsíðumynd:

Ritstjóri: Ragnheiður Traustadóttir

Uppsetning: Ragnheiður Traustadóttir

Kortagerð: Ragnheiður Traustadóttir og Margrét Valmundsdóttir

www.antikva.is

Útgefandi: Antikva ehf

ISBN númer: 978-9935-9509-6-3

Ljósmyndir í ritinu eru teknar af höfundum nema að annað sé tekið fram

@ Ragnheiður Traustadóttir

Efnisyfirlit

Inngangur	5
Fornleifaskráningar og skráningarsvæðið	6
Tilgangur fornleifaskráningar.....	7
Fornleifaskráning og aðferðir	11
Jarðarnúmer	12
Tegund, hlutverk og heiti.....	12
Staðsetning.....	12
Staðhættir og lýsing	12
Hættumat	13
Fornleifar á svæðinu.....	14
Æsustaðir [245]	14
Leið [2322] gata.....	16
Leið [2323] gata.....	16
Steinsteypt hús [2321]	16
Samantekt og niðurstöður.....	17
Heimildir	18
Kort og landamerkjaskrár	18
Árnastofnun – Örnefnasafn.....	18

Myndaskrá

Mynd 1 Skráningarsvæðið er innan rauðu línunnar.	6
Mynd 2 Skjáskot af landfræðilega skráningargrunninum fyrir fornleifaskráningu í Mosfellsbæ.	7
Mynd 3 Skráningarform í Mosfellsbæjar grunninum sem fylgir stöðlum Minjastofnunar Íslands.	11
Mynd 4 Yfirlitskort yfir skráningarsvæðið.	14
Mynd 5 Gatan innan skipulagssvæðisins, fyrir ofan hólinn og hún hverfur svo þar sem húsið stendur.	15
Mynd 6 Slóðin [2323] horft í vestur.	16

Inngangur

Að beiðni Ómars Ívarssonar, skipulagsfræðings hjá Landslagi ehf., fyrir hönd landeiganda, Þórir Garðarsson og fl. tók Ragnheiður Traustadóttir fornleifafræðingur, fyrir hönd Antikvu ehf., að sér að skrá fornleifar vegna deiliskipulags í landi Æsustaða.

Deiliskipulagið nær yfir 9 ha spildu úr landi Æsustaða. Svæðið sem var skráð er að mestu tún og langt fyrir utan bæjarstæði Æsustaða. Við vettvangsskráninguna fannst aðeins leið eða gata sem teljast geta fornleifar. Hún sést vel á köflum en henni hefur verið raskað og telst því ekki vel varðveitt.

Skráningin fól í sér athugun á fyrri skráningum, heimildasöfnun, vettvangsskráningu og úrvinnslu, mat á minjum innan skipulagssvæðisins, svo sem hættumat, og skýrslu- og kortagerð. Við fornleifaskráninguna var farið eftir stöðlum Minjastofnunar Íslands.

Skýrsluhöfundar sáu um vettvangsvinnu og heimildavinnu.

Með skýrslunni fylgja skrár og stafrænn hnitagrunnur.

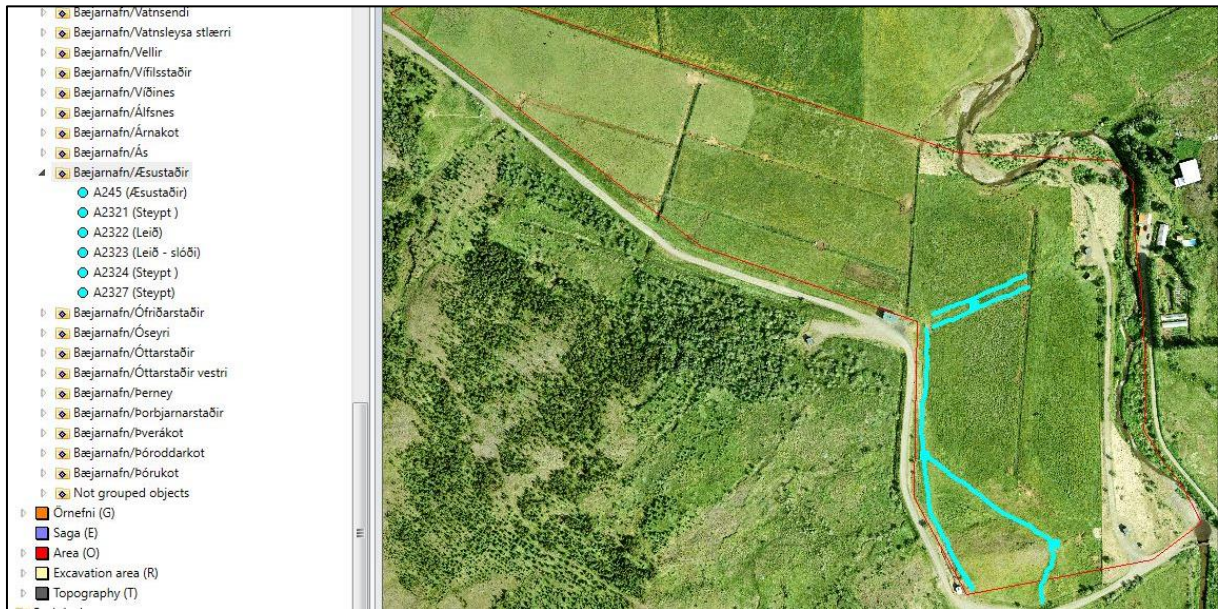
Mynd 1 Skráningarsvæðið er innan rauðu línunnar.

Fornleifaskráningar og skráningarsvæðið

Í skýrslunni *Skráning fornleifa í Mosfellsbæ* sem var gefin út árið 2006 er rakin saga og fornleifar skráðar í landi Æsustaða.¹ Sú skýrsla var unnin upp úr eldri skráningargögnum en skipuleg skráning fornleifa í Mosfellsbæ hófst árið 1980 og var fyrsta skráning sinnar tegundar á Íslandi. Í skýrslunni er að finna góðar lýsingar á fornleifum í sveitarfélaginu en hún er háð þeim takmörkunum að minjar voru ekki allar settar á kort og þær sem hafa ratað inn á vefsíða sveitarfélagsins eru oft ekki nákvæmlega staðsettar enda voru mælingartæki á þeim tíma ekki jafn nákvæm og þau eru í dag og ekki voru allar minjar staðsettar.

Skráningin sem hér fer á eftir er þó viðameiri og nákvæmari en fyrri skráningar á svæðinu og fer eftir stöðlum Minjastofnunar Íslands sem líka hafa breyst hvað varðar fornleifaskráningu og ber nú meðal annars að mæla upp allar minjar. Er það gert í þessari skráningu.

¹ Agnes Stefánsdóttir, Rúna K. Tetzschner o.fl., *Skráning fornleifa í Mosfellsbæ*, 211-215.

Mynd 2 Skjaskot af landfræðilega skráningargrunninum fyrir fornleifaskráningu í Mosfellsbæ.

Tilgangur fornleifaskráningar

Samkvæmt 4. mgr. 3. gr. laga um menningarminjar nr. 80/2012 (mml.), sem tóku við af þjóðminjalögum nr. 107/2001 1. janúar 2013, njóta fornleifar friðunar og eru þannig verndaðar gegn hvers kyns raski.

Í 3. mgr. 3. gr. mml. eru fornleifar skilgreindar með svofelldum hætti:

„Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

a. búsetulandslag, skrudgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,

b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,

- c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,
- d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,
- e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,
- f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,
- h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,
- i. skipsflök eða hlutar þeirra.“

Í 21. gr. mml. er kveðið á um verndun fornleifa:

„Fornleifum, sbr. 3. mgr. 3. gr., jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.

Eigendur og ábúendur jarða skulu hlúa að fornleifum á landareignum sínum og viðhalda umhverfi þeirra eftir því sem sanngjarnt getur talist. Minjastofnun Íslands er skylt að veita ráðgjöf og leiðbeiningar í því sambandi.

Minjastofnun Íslands gerir nauðsynlegar ráðstafanir til verndar fornleifum, viðhalds eða endurbóta, en áður skal gera landeiganda eða ábúanda viðvart um þær. Ef nauðsyn krefur lætur Minjastofnun Íslands rannsaka fornleifar með uppgrefti eða á annan hátt.“

Friðhelgi fornleifa er ekki háð því að þær séu þekktar eða hafi verið skráðar. Ef áður óþekktar fornleifar finnast ber að tilkynna það Minjastofnun Íslands, sbr. 38. gr. mml., og án tafar skv. 1. mgr. 23. gr. megi ætla að þær séu í hættu.

Eitt af markmiðum fornleifaskráningar er að sporna við því að minjar verði fyrir skemmdum af gáleysi eða að nauðsynjalausum. Fornleifaskráning kemur að notum í minjavörslu þegar ákvarðanir eru teknar um aðgerðir til verndar einstökum minjastöðum eða minjasvæðum. Auk þess kemur hún að gagni í rannsóknum og kynningum. Í þessu tilviki, þar sem unnið er að deiliskipulagi á útvistarsvæði, verða til möguleikar á að kynna og nýta minjar á svæðinu.

Ekki er það síður hagur þeirra sem stýra hvers konar framkvæmdum að eiga aðgang að yfirliti um fornleifar á tilteknu svæði. Segja má að við það vinnist tvennt. Unnt verður að taka tillit til minjanna við skipulagsvinnu og nýta þær til að varðveita sögu staðarins í landslaginu. Einnig má minnka stórlega líkur á að framkvæmdaraðilar rekist í miðjum klíðum á fornleifar sem þeir gerðu sér ekki grein fyrir að gætu verið fyrir hendi en reynist svo nauðsynlegt að rannsaka með tilheyrandi kostnaði og töfum á framkvæmdum.

Björgunaruppgröftur, sem er unninn vegna framkvæmda og undir þrýstingi frá framkvæmdaraðilum, er heldur ekki æskilegur frá sjónarmiði fornleifafræðinnar. Fornleifaskráning sameinar þess vegna hagsmuni fræðigreinarinnar og þeirra sem standa að framkvæmdum.

Skráning fornleifa, húsa og mannvirkja skal skv. 16. gr. mml. fara fram áður en gengið er frá aðalskipulagi eða deiliskipulagi. Áður en deiliskipulag er afgreitt eða leyfi til framkvæmda eða rannsókna er gefið út skal skráning ætíð fara fram á vettvangi.

Skulu skipulagsyfirvöld hafa samráð við Minjastofnun Íslands um tilhögun skráningar eða endurskoðun á fyrri fornleifa-, húsa- og mannvirkjaskrárm með hliðsjón af fyrirhuguðum breytingum á skipulagi. Óheimilt er að veita leyfi til framkvæmda án undanfarandi fornleifa-, húsa- og mannvirkjaskráningar. Þegar sérstaklega stendur á getur Minjastofnun Íslands veitt undanþágu fyrir framkvæmdum með tilteknum skilyrðum.

Skipulagsyfirvöld skulu tilkynna Minjastofnun Íslands um gerð skipulagsáætlana og verulegar breytingar á þeim og um gerð skýrslna um mat á umhverfisáhrifum.

Almennt er æskilegt að framkvæmdum sé beint frá minjastöðum en sé þess enginn kostur ber að tilkynna Minjastofnun Íslands um framkvæmdirnar með sannanlegum hætti með minnst fjögurra vikna fyrirvara eins og segir í 23. gr. mml. Enn fremur segir að Minjastofnun Íslands ákveði að undangenginni vettvangsskönnun hvort frekari rannsóknar sé þörf, hvort gera skuli tillögu um friðlýsingu eða hvort fornleifarnar megi víkja og þá með hvaða skilmálum.

Óheimilt er að veita leyfi til framkvæmda fyrr en ákvörðun Minjastofnunar Íslands liggur fyrir.

Í 2. mgr. 28. gr. mml. segir að framkvæmdaraðili greiði kostnað við þær rannsóknir á fornleifum sem Minjastofnun Íslands ákveður að séu nauðsynlegar vegna fyrirhugaðra framkvæmda. Við allar umfangsmiklar framkvæmdir skal sá sem fyrir þeim stendur bera kostnað af nauðsynlegum rannsóknum og vettvangsskráningu fornleifa.

Attributes		Text	Relations	Geo Objects	Documents	Events
Attribute	Value					
Name	Leið - fjárgata					
Class	Arkeologiska object					
Sérheiti						
Bæjarnafn	Æsustaðir					
Jarðatal Johnsen	245					
Flokkun	Samgönguminjar					
Tegund	Gata					
Efni	<None>					
Lengd	205 meter					
Breidd						
Hæð						
Athugasemdir						
Umhverfi	Mói, tún, fer ofan við hól og neðan.					
Adalsvæði	Mosfellsdalur					
Túnakort	<None>					
Heimildir						
Örnefnaskrá						
Aldur	<None>					
Skrásetjari						
Skráning	RT-MV					
Mæling	Uppmæling					
Ár	2019					
Dagur	17.10.2019					
Horfin	Nei					
Horfin_astæða	<None>					
Hættumat	Mikil hættu					
Hættuorso	<None>					
Ástand	Vel greinanlegar fornleifar					
GPS hnit Norður	6410224					
GPS hnit Vestur	2135993					
Verkefni	Deiliskipulag Æsustaða					
Sveitarf	Mosfellsbær					

Mynd 3 Skráningarform í Mosfellsbæjar grunninum sem fylgir stöðlum Minjastofnunar Íslands.

Fornleifaskráning og aðferðir

Við fornleifaskráninguna voru fornleifar flokkaðar allar undir jörðina Vífilsstaði. Fjallað er um hvern minjastað fyrir sig. Ljósmyndir voru teknar og gerð kort auk þess sem minjarnar voru hnitsettar og færðar inn á loftljósmynd frá Loftmyndum ehf.

Jarðarnúmer

Minjar eru auðkenndar með númeri og sérheiti þeirra ef við á, til dæmis „Æsustaðir [2485]“ og hlutverki þeirra, til dæmis „leið [2322]“, síðan er tegund nefnd á eftir númeri til frekari skýringar. Ef stendur *heimild* á eftir númeri þá hafa ekki fundist fornleifar á vettvangi. Fyrsta númer innan hornklofa er númer skráningarinnar í landfræðilega gagnagrunni Mosfellsbæjar yfir fornleifar, örnefni og sögulegar minjar.

Tegund, hlutverk og heiti

Tegund og hlutverki minja er eins og venjan er um fornleifaskráningar lýst í fáum orðum, þ.e. hvort um sé að ræða tóftir bæja eða útihúsa, höfn, byrgi, túngarð og þar fram eftir götunum.

Stundum sér fornra minja ekki stað í landslaginu þótt þeirra sé getið í heimildum og kunna margar ástæður að vera fyrir því. Kemur þá fram í fornleifaskránni að „heimild“ sé til um til dæmis útihús. Er leitast við að hafa fornleifaskrána eins nákvæma og kostur er því að leifar fornminja kunna að leynast í jörðu þótt ekki sé unnt að sjá þær með berum augum á yfirborðinu.

Hafi fornminjarnar sérnafn, til dæmis Æsustaðir [245], er það sérstaklega skráð en þegar engu slíku er til að dreifa kemur fyrir að hlutverki þeirra sé lýst þar sem heitið stæði annars, til dæmis stígur eða varða.

Staðsetning

Tekin voru GPS hnit á öllum minjum eða þær mældar upp með nákvæmu GPS mælingartæki úti á vettvangi og þau færð inn í landupplýsingagrunn Mosfellsbæjar. Staðsetning þeirra er svo færð inn á loftmyndir frá Loftmyndum ehf. Í hjálagðri fornleifaskrá eru bæði gefin upp GPS hnit og hnit í landshnitakerfinu Ísnet 93 þegar við á.

Gögnum er einnig skilað í stafrænu formi í landupplýsingakerfi.

Staðhættir og lýsing

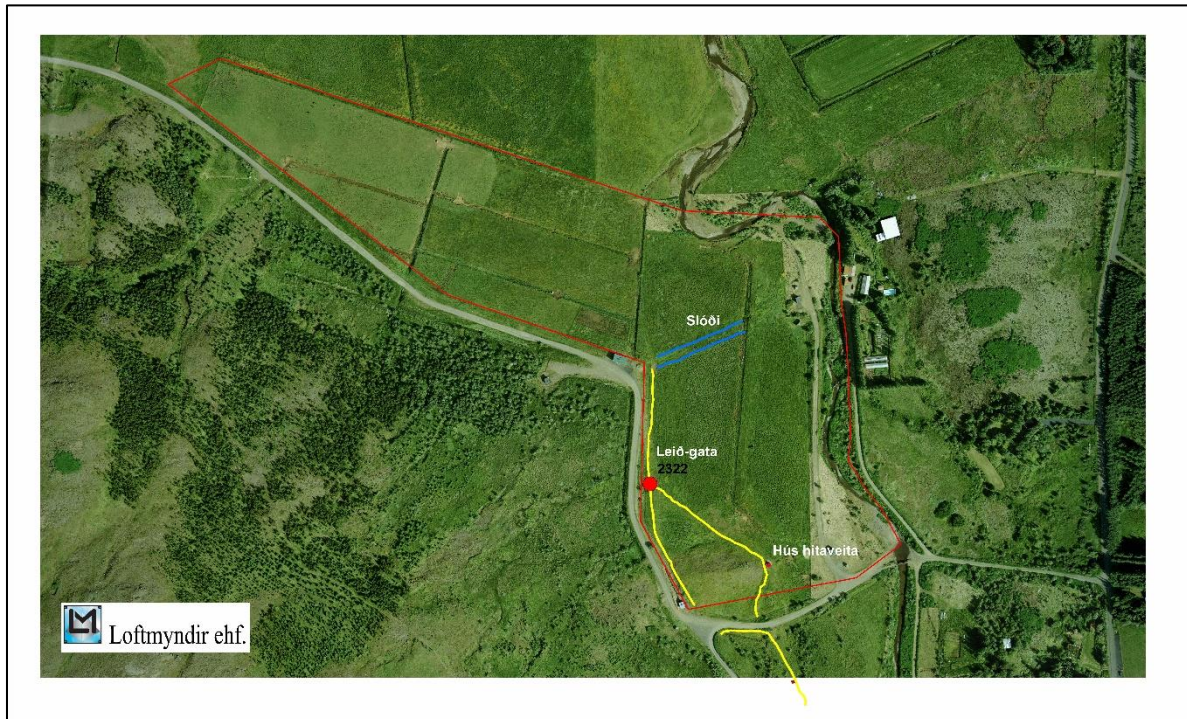
Ávallt er greint frá afstöðu skráðra minja í landslaginu, þeim og staðháttum lýst, bæði formi, umfangi og ástandi, og aðrar athugasemdir gerðar þegar þörf krefur, til dæmis vísað í aðrar heimildir.

Hættumat

Leitast er við að leggja mat á þá hættu sem að fornleifunum kann að steðja, bæði af völdum náttúru og manna. Þetta er gert til að unnt sé að grípa til viðeigandi ráðstafana liggi minjar undir skemmdum eða geti orðið fyrir raski. Hætta vegna ábúðar þýðir að framkvæmdir eða álag kunni að raska fornminjum. Hætta vegna veðrunar þýðir að fornleifar séu smám saman að mást í burtu fyrir áhrif loftslags eða vatns. Hætta vegna landbrots þýðir að fornleifar geti glatast af völdum vatns eða uppblásturs.

Ekki er lagt mat á hættuna þegar einungis er til heimild um fornleifar en þær ekki fundist við vettvangsskráninguna. Í þessu tilviki voru það engar fornleifar sem hafa horfið vegna framkvæmda og er eingöngu getið í heimildum.

Fornleifar á svæðinu

Mynd 4 Yfirlitskort yfir skráningarsvæðið.

Æsustaðir [245]

Jörðin Æsustaðir kemur fyrst fyrir í Jarðabókinni frá 1704 og eru þá Æsustaðir taldir tíu hundruð úr Norður-Reykjum. Þá var jörðin (N-Reykir) í eigu tveggja bænda. Ábúandi var einn leiguliði.² Árið 1847 voru Æsustaðir bændaeign og ábúandi var einn leiguliði.³ Í fornleifaskráningu sem liggur fyrir frá árinu 2006 voru 13 fornleifar skráðar á jörðinni en engin þeirra lendar inni á því skipulagssvæði sem er til athugunar nú.⁴

² Jarðabók Árna og Páls III, bls. 318-319.

³ J. Johnsen, bls. 95.

⁴ Agnes Stefánsdóttir, Rúna K. Tetzschner o.fl., *Skráning fornleifa í Mosfellsbæ*, 211-215.

Mynd 5 Gatan innan skipulagssvæðisins, fyrir ofan hólinn og hún hverfur svo þar sem húsið stendur.

Leið [2322] gata

Leifar af leið eða fjárgötu má finna samhliða veginum sem liggur með túninu að vestanverðu. Gatan er nokkuð greinileg á köflum en hverfur alveg síðan nyrst á svæðinu og ekki er ólíklegt að þar hafi hún beygt til vesturs og sé undir núverandi götu. Götuna má líka rekja lengra suður og út fyrir skipulagssvæðið. Ekki er að finna neinar heimildir um þessa götu í örnefnaskránni eða öðrum heimildum. Hún hefur því ekki verið alfaraleið eða þjóðleið.

Mynd 6 Slóðin [2323] horft í vestur.

Leið [2323] gata

Gata eða slóði liggur á túninu og er ekki um fornleifar að ræða heldur seinni tíma slóði fyrir bíla eða dráttavélar.

Steinsteypt hús [2321]

Á skipulagssvæðinu er að finna steinsteypt hús og tvö önnur fyrir utan skipulagið sem tengjast hitaveitu á svæðinu. Þessi hús eru ekki fornleifar.

Samantekt og niðurstöður

Á svæðinu hefur verið skráð aðeins ein forn leið, annað sem var skráð er ekki friðað en það er steipt hús fyrir hitaveituna og slóði í túninu. Leiðin hefur nú verið mæld upp og ætti það að vera fullnægjandi ef leiðin þarf að víkja vegna skipulagsins. Leiðin er ekki vel varðveitt og hefur því lítið minjagildi. Henni hefur líka verið raskað og er slitin í sundur af veginum sunnan við skipulagssvæðið. Það er þó Minjastofnun Íslands sem ákveður hvort hún megi víkja fyrir framkvæmdum.

Þó það verði að teljast mjög ólíklegt er minnt á að ekki er víst að allar minjar á svæðinu sjáist á yfirborðinu eða hafi verið skráðar. Ef áður óþekktar fornleifar koma í ljós á framkvæmdasvæðinu ber að stöðva framkvæmdir, varast frekara rask og tilkynna þegar í stað um fundinn til Minjastofnunar Íslands, sbr. 38. gr. mml. Minjastofnun Íslands metur eðli þeirra og umfang og hvort rannsókna sé þörf áður en framkvæmdir halda áfram.

Er því beint til framkvæmdaraðila að reyna að sneiða hjá fornleifum og komast hjá því að raska þeim í lengstu lög. Í 21. gr. mml. segir um verndun fornleifa, að „jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, [megi] enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.“

Heimildir

Agnes Stefánsdóttir, Rúna K. Tetzschner, Guðmundur Ólafsson, Ágúst Ó. Georgsson, Kristinn Magnússon og Bjarni F. Einarsson. *Skráning fornleifa í Mosfellsbæ*. Skýrslur Þjóðminjasafns Íslands. Reykjavík: Þjóðminjasafn Íslands, 2006.

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns. Gullbringu- og Kjósarsýsla. III. Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafjelag í Kaupmannahöfn, 1923-1924.

Jarðatal á Íslandi, með brauðalýsingum, fólkstölu í hreppum og prestaköllum, ágripi úr búnaðartöflum 1835-1845, og skýrslum um sölu þjóðjarða í landinu. Gefið út af J. Johnsen. Kaupmannahöfn, 1847.

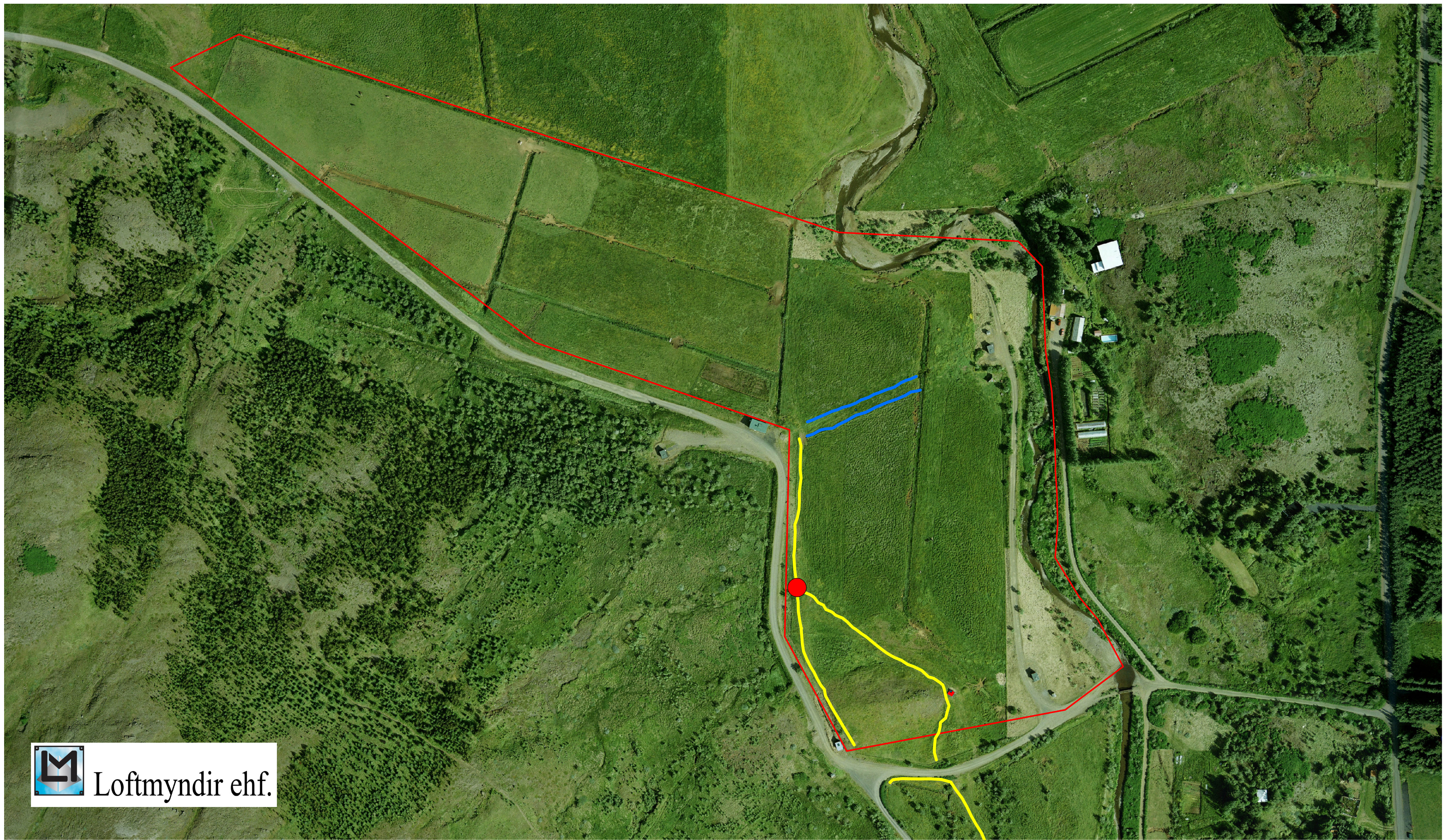
Kort og landamerkjaskrár

Túnakort Æsustaða í Mosfelldal 1919.

Árnastofnun – Örnefnasafn

Ólafur Þórðarson. *Örnefnalýsing Æsustaða*. Örnefnastofnun Íslands 1968.

Ólafur Þórðarson. *Athugasemdir og viðbætur við Örnefnalýsingu Æsustaða*. Örnefnastofnun Íslands 1983.

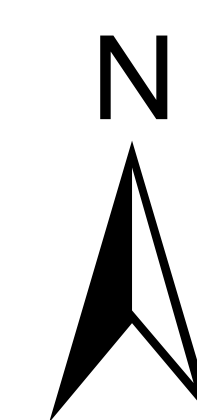

Loftmyndir ehf.

Deiliskipulag Æsustaðir

Yfirlitskort - fornleið [2322]

0 30 60 120 180 240 metrar

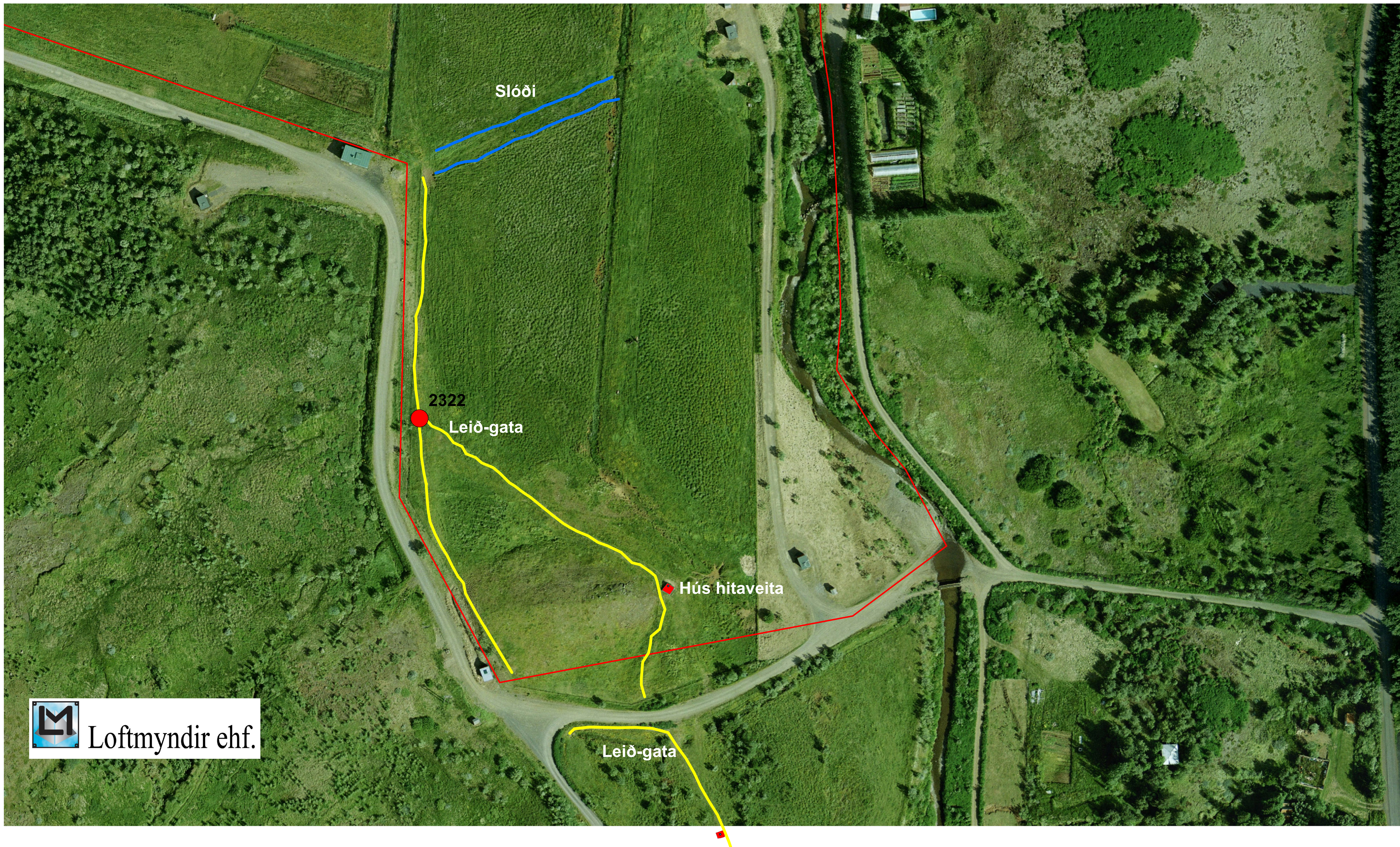
Kort
Nr 1

Antikva ehf.

Kortagerð: Ragnheiður Traustadóttir

Skráning: RT-MV 17.10.2019

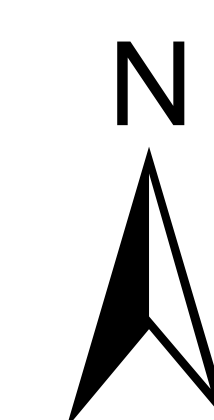
Dagsetning: 28.10.2019

Deiliskipulag Æsustaðir

Fornleið [2322]

0 15 30 60 90 120 metrar

Kort
Nr 2

Antikva ehf.

Kortagerð: Ragnheiður Traustadóttir

Skráning: RT-MV 17.10.2019

Dagsetning: 28.10.2019